



1999-2019 YILLARI ARASI AĞIZ ÇALIŞMALARINDA KULLANILAN TRANSKRİPSİYON İŞARETLERİ ÜZERİNE KARŞILAŞTIRMALI BİR İNCELEME: ÜNLÜLER

Hüseyin GÖKÇE*

ÖZET

Ağız çalışmalarında kullanılan transkripsiyon işaretleri sorunu ülkemizde uzun yıllardır tartışılmaktadır. Türk Dil Kurumu 1999 yılında bu sorunu çözmek amacıyla bir transkripsiyon sistemi oluşturmuştur. O yıldan günümüze değin ağızlar üzerine birçok çalışma hazırlanmış; ancak, çalışmalarda bu sisteme tam olarak uyulmamıştır. Hazırladığımız bu çalışmada 1999-2019 yılları arasında yapılan 56 ağız çalışmasındaki transkripsiyon işaretleri (ünlüler) ile Türk Dil Kurumunun oluşturduğu sistemdeki transkripsiyon işaretleri karşılaştırılmıştır. Giriş bölümünde, bu araştırmalarda söz konusu sisteme neden uyulmadığı, bu sorunun çözümü için ya da bu soruna dikkat çekmek için hazırlanan bazı çalışmalara değinilmiştir. Ardından Türk Dil Kurumunun oluşturduğu sistemdeki ünlüler için verilen transkripsiyon işaretleri ile mevcut çalışmalardaki ünlü işaretleri bazı grafik ve tablolar vasıtasıyla karşılaştırılmıştır. Ayrıca bu bölümde söz konusu sistemde yer almayan, ancak mevcut çalışmalarda kullanılan diğer ünlü işaretlerine de yer verilmiştir. Sonuç bölümünde tespit edilen işaretlerin sayısı, bu işaretlerin "Türk Dil Kurumu Transkripsiyon Sistemi"nde olup olmadığı hakkında bilgiler verilmiştir. Ayrıca bu bölümde araştırmacıların hangi işaretleri tespit etmekte zorlandığı/zorlanmadığı, bazı işaretlerin neden daha fazla/daha az kullanıldığı hakkında bazı çıkarımlarda bulunulmuştur.

Anahtar Sözcükler: Türk Dili, Ağız Bilimi, Transkripsiyon, Ünlüler.

A COMPARATIVE EXAMINATION ON THE TRANSCRIPTION SIGNS USED IN DIALECT WORKS BETWEEN 1999-2019: VOWELS

ABSTRACT

The problem of transcription signs used in dialect studies has been discussed in our country for many years. In 1999, Turkish Language Institute created a transcription system to solve this problem. Many studies on dialects have been prepared since then, but this system has not been fully followed. In this study we prepared, the transcription signs (vowels) in 56 dialects study between 1999-2019 were compared with the transcription marks in the system created by the Turkish Language Institute. In the introduction part, in these studies, why the system in question is not complied with, the studies for the solution of this problem and some studies that draw attention to this problem are mentioned. Then, the transcription signs for vowels in the system created by the Turkish Language Institution and the vowels's signs in the current studies were compared by means of some graphics and charts. In addition, this section also includes other vowel signs that are not included in the system in question, but are used in current studies. Information about the number of signs detected in the conclusion section, whether these signs are in the "Turkish Language Institution Transcription System" is given. In addition, some conclusions have been made in this section about which signs researchers have/haven't difficulty in determining, why some signs are used more / less.

Keywords: Turkish Language, Dialect Science, Transcription, Vowels.

Araştırma Makalesi

Makale Gönderim Tarihi: 18.04.2020; Yayına Kabul Tarihi: 01.05.2020

* Arş. Gör., İnönü Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, MALATYA;

ORCID: 0000-0001-5275-8751, E-posta: h.gokce16@hotmail.com

Giriş

Altay dillerinin temel özelliklerinden biri olan ünlü bakımından zengin olma durumu Türkiye Türkçesi için de geçerlidir. Türkiye Türkçesinin yazı dilinde ölçünlü sekiz ünlü bulunmaktadır. Üstelik Türkiye Türkçesinin konuşma dilinde ve ağızlarında ünlülerin sayısı ve çeşitliliği daha da artmaktadır. Bu ünlü çeşitliliği, ağızlar üzerine yapılan çalışmalarda açıkça görülür.

Ağızlarda 8 temel ünlünün yanı sıra bazen sayısı yirmileri geçen ara ünlüler, kısa, ünlüler, uzun ünlüler vb. birçok ünlü çeşidi vardır.¹ Bu kadar çok ünlü çeşidinin bulunması, ağız çalışmalarında bu ünlüler için hangi işaretlerin kullanılacağı konusunda belirsizliğe sebep olmuştur. Dolayısıyla bu çalışmalarda söz konusu ünlüleri karşılamak amacıyla birçok farklı işaret kullanılmıştır. Kimi zaman aynı işaret farklı çalışmalarda farklı sesi karşılamak için, kimi zaman da aynı ses için farklı farklı işaretler kullanılmıştır. Bundan dolayı kesin olarak hangi sesi karşıladığı bilinmeyen onlarca işaret ortaya çıkmış ve bu durum ciddi bir karmaşıklığa sebep olmuştur. Mevcut karmaşıklığı gidermek amacıyla Mukim Sağır tarafından 1995 yılında “Anadolu Ağızlarında Ünlülüler”² ve “Anadolu Ağızlarında Ünsüzler”³ isimli iki makale, H. İbrahim Delice tarafından da “Anadolu ve Rumeli Ağzı Metinlerinde Kullanılan Seslerin Transkripsiyonu Meselesi”⁴ isimli bir makale yayımlanmıştır. Sağır da Delice de kendi makalelerinde 1995 yılına kadar yapılan ağız çalışmalarında kullanılan ünlü ve ünsüz işaretlerinin hepsini birer çalışma içerisinde toplamışlardır. Ancak bu çalışmalar, karmaşıklığın giderilmesinde yeterli olamamıştır.

Ağız çalışmalarında kullanılacak transkripsiyon işaretleri sorunu Türkiye’de diyalektoloji alanında ciddi bir karmaşıklığa sebep olunca bu karmaşıklığı gidermek isteyen Türk Dil Kurumu, 9 Mayıs 1997 tarihinde “Ağız Araştırmaları Bilgi Şöleni”ni düzenlemiştir. Bu şöleninde diyalektoloji alanında çalışmaları olan birçok uzman tarafından çeşitli bildiriler sunulmuştur. Ahmet Bican Ercilasun tarafından sunulan “Ağız Çalışmalarında Kullanılacak Transkripsiyon İşaretleri”⁵ isimli yazı bu bildirilerden biridir. Ercilasun bildirisinde şimdiye değin ağız araştırmalarında kullanılan transkripsiyon işaretlerini göz önünde bulundurarak, bundan sonra yapılacak araştırmalarda kullanılması önerilen bir transkripsiyon sistemi oluşturmuştur.

Bildiride, ünlüler üzerinde uzunluk (ː), ünlüler üzerinde kısalık (˘) ve ünlüler üzerinde damaksızlık (̣) işaretleri haricinde dört yarı ince ünlü, dört yarı dar ünlü, dört yarı yuvarlak ünlü ve bir açık e ünlüsü olmak üzere toplam 13 ara ünlüye ve bu ünlüleri karşılayan işaretlere yer verilmiştir. Ayrıca söz konusu yazıda, ağız araştırmalarında kullanılması önerilen ünsüz işaretlerine de yer verilmiştir.

TDK tarafından düzenlenen “Ağız Araştırmaları Bilgi Şöleni” 1999 yılında aynı isimle bildiri kitabı olarak basılmıştır.⁶ Kitabın basılmasından itibaren yapılan ağız çalışmalarında kesin bir şekilde olmasa da transkripsiyon işaretlerinde ölçünlüleşmeye gidilmiştir. Araştırmacılar genel olarak “Türk Dil Kurumu Ağız Araştırmaları Transkripsiyon Sistemi”nde (TDKAATS) yer alan işaretleri kullanmışlardır. Ancak bildiri kitabının yayımlanmasının ardından yapılan kimi çalışmalarda, bu sistem içerisinde yer almayan yeni ara ünlüler için yeni işaretler kullanılmıştır. Ayrıca bildiri kitabının sınırlı

¹ bk. Sağır 1999: 987-996.

² bk. Sağır 1995a: 377-390.

³ bk. Sağır 1995b: 391-409.

⁴ bk. Delice 1995: 119-131.

⁵ bk. Ercilasun 1999: 43-49.

⁶ bk. Türk Dil Kurumu 1999.

sayıda basılmasından ve internet ortamında bulunmamasından dolayı mevcut transkripsiyon sistemine ulaşamamış ve araştırmacılar bazen çalışmalarında bu sistemi kullanamamışlardır. Kimi araştırmacılar ise bu sistemde uygun görülen işaretler yerine kendi uygun gördükleri işaretleri kullanmayı tercih etmişlerdir. Dolayısıyla ağız araştırmalarında kullanılacak transkripsiyon işaretleri sorunu henüz tam olarak çözülememiştir.

Bildiri kitabının yayımlanmasından bu yana bazı araştırmacılar, ağız araştırmalarında kullanılacak transkripsiyon işaretleri sorunu üzerinde durarak bu sorun hakkındaki düşüncelerini belirtmişlerdir. Zeynep Korkmaz, "Ağız Araştırmalarındaki Çeviri Yazı Ayrılıklarının Bir Sisteme Bağlanması Gereği Üzerine" (2011); Ali Akar, "Ağız Araştırmalarında Yöntem Sorunları" (2006); Gürer Gülsevin, "Türkiye'de Diyalektoloji Yayınlarında Yöntem Sorunu" (2004) ve Erdinç Demiray, "Ağız Araştırmalarında Transkripsiyon İşaretlerinin Farklı Kullanılması Sorunu" (2008) isimli çalışmalarında mezkûr sorun üzerinde durmuşlardır. Bu çalışmalarda, söz konusu sorunun neden kaynaklandığı, bu sorunun ne gibi yöntemlerle çözülebileceği gibi konulara değinilmiştir. Mezkûr çalışmalar incelendiğinde mevcut sorunun sebeplerini şu şekilde sıralamak mümkündür:

1. Transkripsiyon işaretlerinin kullanılması konusunda ilgili mercilerce ortaklaşa çalışılmadığı için bir ölçünlüleşmenin olmayışı.
2. Kimi araştırmacının genel temayülün dışında kendi uygun gördüğü işaretleri kullanması.
3. Seslerin fonetik laboratuvarlar aracılığıyla değil, kulakla saptanmasından dolayı yanlış tespitlerde bulunulması.
4. Çalışmalarda kullanılan transkripsiyon işaretlerin yayınevinin formatına uygun olmamasından dolayı değiştirilmesi.
5. Bazı transkripsiyon işaretlerinin bilgisayar ortamında yer almaması veyahut bu işaretlerin bilgisayar ortamında kullanılmasının zorluğu.
6. Daha önce bu konuda bilimsel öncülük yapmış araştırmacıların aynı ses için farklı işaretleri kullanması ve sonraki araştırmacıların da bu araştırmacıları örnek alarak aynı farklılığı tekrarlaması.

Tüm bu sebeplerden dolayı ağız çalışmalarında kullanılan transkripsiyon sisteminde henüz bir ölçünlüleşmeye gidilmediğini söylemek mümkündür.

Çalışmanın Amacı

Geçmişten günümüze değin yapılan ağız çalışmalarında araştırmacılar, çoğunlukla ünlüler için hangi işareti kullanacakları konusunda farklı farklı yöntemler kullanmışlardır. Kimi araştırmacılar örnek aldıkları bir çalışmadaki işaretleri, kimi araştırmacılar başka bir araştırmacının önerdiği işaretleri, kimi araştırmacılar TDKAATS'deki işaretleri, kimi araştırmacılar da kendi belirledikleri işaretleri kullanmışlardır. Günümüzde, ağız çalışmalarında tespit edilen ara ünlüler için hangi işaret ve sembolün kullanılacağını gösteren, genel eğilimin ne yönde olduğunu belirten ve ağız araştırmacılarının yararlanmasına sunulan ayrıntılı bir başvuru kaynağı bulunmamaktadır. Bu durum ağız çalışması yapacak bir araştırmacı için önemli bir eksik olarak görülmüş ve bu çalışma ile söz konusu eksikliğin giderilmesi amaçlanmıştır.

Anadolu ağızlarında ünlü varlığı oldukça zengindir. Ağızlardaki ünlülerin sayısı en son 1996 yılında Mukim Sağır tarafından yapılan çalışma ile tespit edilmiştir. Ancak o dönemden sonra yapılan ağız çalışmalarında bazı yeni ünlüler tespit edilmiş ve böylelikle ağızlardaki ünlü sayısı daha da artmıştır.



Bu çalışmada ağız araştırmalarında kullanılan ünlü işaretleri ile TDKAATS'de yer alan ünlü işaretleri karşılaştırmıştır. Böylelikle ağız çalışmalarında kullanılan transkripsiyon işaretleri (ünlüler) için bir veri tabanı oluşturulmaya ve Anadolu ağızlarındaki ara ünlülerin varlığı tespit edilmeye çalışılmıştır.

Çalışmanın Kapsam ve Sınırlılıkları

Bu çalışmada TDKAATS'deki ünlü işaretleri ile bu sistem yayımlandıktan sonra hazırlanmış 56 ağız çalışmasında kullanılan ünlü işaretleri karşılaştırılmıştır. 56 ağız çalışmasının belirlenmesindeki ölçütler şunlardır.

▪ Ağız çalışmalarının sayıca çok olması bu çalışmanın kapsamının daraltılması zorunluluğunu ortaya çıkarmıştır. Bu doğrultuda uzman görüşüne başvurularak çalışmaya, 1999-2019 yılları arasında yayımlanan/hazırlanan doktora tezleri ve basılı ağız kitapları dahil edilmiştir.

▪ Doktora tezleri için YÖK Ulusal Tez Merkezi⁷ veri tabanında tarama yapılmış ve 1999-2019 yılları arasında hazırlanmış 35 doktora tezi tespit edilmiştir.⁸ Ancak bu tezlerin 5'i, erişime açık olmadığı için çalışmaya dahil edilememiştir.

▪ Basılı kitaplar için Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından hizmete sunulan Ulusal Toplu Katalog Sisteminde⁹ (TOKAT) ve çeşitli kurumsal ve kişisel kütüphanelerde taramalar yapılmıştır. Bu taramalar sonucunda 38 ağız kitabı tespit edilmiştir. Ancak bu kitapların 12'sine ulaşamadığı için çalışmaya dahil edilememiştir. Neticede bu çalışma, 30 doktora tezi ve 26 basılı kitap olmak üzere 56 ağız çalışması esas alınarak hazırlanmıştır.

Çalışmanın 1999-2019 yılları arasında sınırlı tutulmasındaki ölçütler ise şunlardır.

▪ "Ağız Araştırmaları Bilgi Şöleni" bildiri kitabı 1999 yılında yayımlanmıştır. Dolayısıyla karşılaştırma amacıyla hazırlanan bu çalışma da 1999 yılında yayımlanan/hazırlanan ağız çalışmaları ile başlatılmıştır.

▪ 2020 yılında herhangi bir ağız çalışmasına rastlanmamasından dolayı bu çalışmanın kapsamı 1999 ve 2019 yılları ile sınırlı tutulmuştur.

Çalışmanın Yöntemi

Çalışmadaki başlıklarda her bir ses için TDKAATS'de yer alan işaretler esas alınmış, diğer çalışmalardaki işaretler ise başlık sonunda verilmiştir. Örneğin; "a/-/e/, /e/-/a/ Arası [á] Ünlüsü: [ä, â, â]" şeklindeki bir başlıkta [á] işareti TDKAATS'de /a/-/e/, /e/-/a/ arası ses için verilen işareti temsil etmektedir. Başlık sonunda verilen [ä, â, â] işaretleri ise bu ses için diğer çalışmalarda kullanılan işaretleri temsil etmektedir.

Çalışmada her bir başlığın altında ilgili ses için kısaca açıklamalarda bulunulmuştur. Ardından mevcut ses için farklı çalışmalarda hangi işaretin ne kadar kullanıldığına dair tablo verilmiştir. Bu tablodan hareketle her bir işaretin kullanım sıklığının yüzdelik dağılımının grafiği oluşturulmuştur. Tablo ve yüzdelik dağılımı verilen işaretler için aynı başlık altında tablo ve grafiklerden hareketle bazı çıkarımlarda bulunulmuştur.

Çalışma içerisinde yer alan her başlığın sonunda dipnot verilerek ilgili sesi karşılamak amacıyla kullanılan işaretlerin hangi eserde ve kaçınıcı sayfada geçtiği belirtilmiştir.

⁷ Ayrıntılı bilgi için bk. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tarama.jsp> (Erişim Tarihi: 12.05.2020)

⁸ Hakan Akça tarafından hazırlanan Ankara İli Ağızları isimli doktora tezi 2012 yılında TKAE Yayınları tarafından basılmıştır. Ancak bu kitaba ulaşamadığı için çalışmamızda, YÖK Ulusal Tez Merkezi'nde yer alan doktora tezi esas alınmıştır.

⁹ Ayrıntılı bilgi için bk. <http://www.toplukatalog.gov.tr/index.php?cwid=8> (Erişim Tarihi: 12.05.2020)

TDKAATS'de tek bir ses ile karşılanan ara ünlüler bazı çalışmalarda birden fazla ses ile karşılanmıştır. Böyle durumlarda bu sesler, ayrı bir üst başlık yerine alt başlıklar şeklinde verilmiştir. Örneğin; "1.1. /a/-/e/, /e/-/a/ Arası [á] Ünlüsü: [ä, â, â]" başlığında /a/-/e/, /e/-/a/ arası ses için TDKAATS'de sadece [á] işareti kullanılmıştır. Ancak bazı ağız çalışmalarında bu aralıkta iki ayrı ses verilmiştir. Bu durumda mevcut sesler, 1.1. /a/-/e/, /e/-/a/ Arası [á] Ünlüsü: [ä, â, â]" başlığının bir alt başlığı olarak "1.1.1. /e//ye Yakın Açık [ä] Ünlüsü: [ə, é, è]" ve "1.1.2. /a//ya Yakın Ünlü: [á]" şeklinde verilmiştir. Ancak mevcut seslere karşılık TDKAATS'de herhangi bir işaret kullanılmadığı için bu seslerin grafik şeklinde yüzdeler dağılımı yapılamamıştır.

Grafiklerde yüzdeler dağılımların büyük bir kısmı küsuratlı olarak hesaplanmıştır. Grafiğin daha iyi anlaşılması için ve küsuratların grafiğe işlenememesinden dolayı bu küsuratlar kendisine en yakın tam sayıya yuvarlanarak grafiğe dâhil edilmiştir. Bundan dolayı grafik ve tablolarında ± 2 hata payı olma ihtimali vardır.

TDKAATS'de yer almayan, ancak ağız çalışmalarında başka sesleri karşılamak amacıyla kullanılan diğer ünlü işaretleri de çalışmanın son kısmına eklenmiştir. Bu işaretler için kısaca açıklama yapılmış ve bunların hangi eserlerde kullanıldığı, açıklamalar içerisinde belirtilmiştir. Ancak söz konusu işaretler için herhangi bir tablo ya da yüzdeler dağılımı yapılmamıştır.

TDKAATS'de yer alan ünlüler üzerinde uzunluk (ː), ünlüler üzerinde kısalık (ˑ) ve ünlüler üzerinde damaksızlık (̃) işaretleri, taranan çalışmalarda çok fazla kullanılmamıştır. Mezkûr işaretlerin kullanıldığı çalışmalarda ise büyük ölçüde bu işaretlere uyulmuştur. Dolayısıyla hem çalışmanın kapsamı daha fazla genişletilmeyerek hem de söz konusu işaretlerin kullanımında önemli bir karmaşa olmadığı düşünülerek bu işaretlerin kullanıldığı ünlüler çalışmaya dâhil edilmemiştir.

1. Türk Dil Kurumu Ağız Araştırmaları Transkripsiyon Sisteminde Yer Alan Ünlü İşaretleriyle Benzer Özellikler Gösteren ve Ağız Çalışmalarında Kullanılan Ünlü İşaretleri

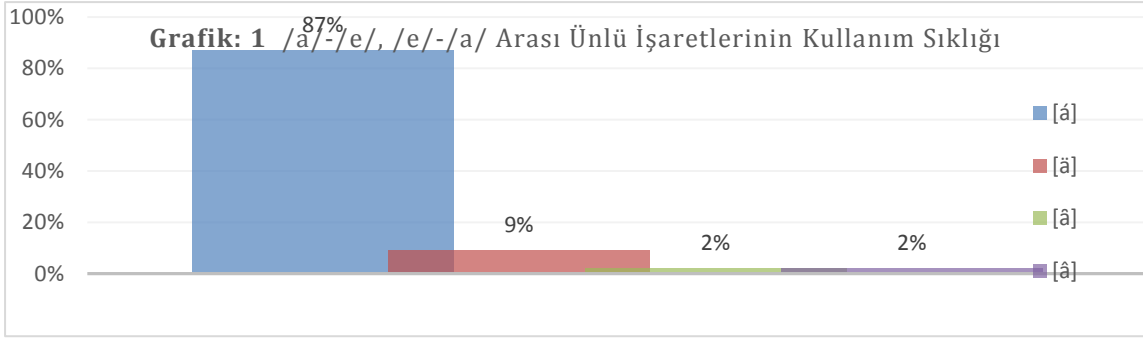
1.1. /a/-/e/, /e/-/a/ Arası [á] Ünlüsü: [ä, â, â]¹⁰

Boğumlanma noktası /a/ ile /e/ arasında olan, yarı kalın, yarı ince, düz, geniş bir ünlüdür. [á] ünlüsü, çoğu zaman geride boğumlanan /a/ sesinin incilmesi veyahut önde boğumlanan /e/ sesinin kalınlaşması yoluyla ortaya çıkar. Genel olarak bu sesin boğumlanma noktası orta damaktır. Daha çok ilerleyici ya da gerileyici ünlü benzeşmeleri sonucunda ortaya çıkan bu ses, ayrıca bazı ünsüzlerin kalınlaştırıcı ya da inceltici etkisiyle de ortaya çıkabilmektedir. Bu sesin oluşmasında özellikle y ünsüzü önemli bir etmendir (Erdem, Bölük 2012: 51). Bu ses, Türkçe ve alıntı kelimelerde genellikle orta hecede bazen de ilk ve son hecede tespit edilen bir ünlüdür (Şahin vd. 2019: 26).

İşaretler	[á]	[ä]	[â]	[â]	Toplam
Kullanım Sayısı	41	4	1	1	47

¹⁰ krş. Demir 2006a: 133; Sis 2010: 10; Günşen 2000: 18; Durmaz 2018: 161; Ertekinoğlu 2015: 13; Uysal 2012: 12; Yapıcı 2013: 31; Öcalan 2004: 44; Özçelik, Boz 2009: 5; Boz 2006: 25; Demir 2001: 55; Demir vd. 2006: 80; Demir 2006b: 76; Öztürk, E. 2009: 53; Kemik 2019: 16; Bayraktar 2000: 160; Erdoğan 2012: 34; Güneş 2013: 44; Demiray 2011: 45; Umaç 2011: 35; Uysal 2009: 30; Haşimi 2016: 254; Nas 2014: 31; Doğan 2012: 30; Acar 2012: 23; Aydoğdu 2011: 39; Özden 2009: 34; Akça 2009: 52; Sarıtiken 2017: 19-20; Doğan 2010: 13; İleri 2008: 62; Kavaklıçesme 2010: 12; Tosun 2019: 18; Karimi 2009: 26; Gök 2018: 27; Ersöz 2013: 23; Demir 2012: 12; Erdem vd. 2012: 51; Gökçür 2012: 32; Yavuz 2013: 85; Şahin vd. 2019: 26; Doğru 2017: 35; Pehlivan 2019: 8; İlker 2017: 67; Atmaca 2017: 53; Aydın 2002: 13; Boz vd. 2017: XXXIV.





Grafik 1'e göre araştırmacılar /a/- /e/, /e/- /a/ arası ses için dört farklı işaret kullanmışlardır. Ahmet B. Ercilasun tarafından önerilen [á] işareti, 47 farklı çalışma içerisinde 41 kullanım ve %87'lik oranla en çok tercih edilen işaret olmuştur. Dolayısıyla araştırmacıların /a/-/e/, /e/-/a/ arası bir ünlü için büyük ölçüde Ahmet B. Ercilasun'un önerdiği [á] işaretini kullanma eğiliminde oldukları söylenebilir. Ancak kimi araştırmacılar ağızlarında /a/-/e/, /e/-/a/ arasında birbirinden farklı birden fazla ses olduğunu düşünmüşlerdir. Bu araştırmacılar, [á] işareti ile bu farklılığın gösterilemeyeceğini düşünerek /a/-/e/, /e/-/a/ arası sesleri iki farklı şekilde ele almışlardır.

1.1.1. /e/'ye Yakın Açık [ä] Ünlüsü: [ə, é, è]¹¹

Boğumlanma noktası /a/ ile /e/ arası, ancak /e/'ye daha yakın olan, yarı kalın, yarı ince, düz, geniş, /e/ ünlüsünden daha açık telaffuz edilen bir ünlüdür. Bu ünlü /e/'den biraz daha uzun telaffuz edilir ve mevcut ünlünün bulunduğu heceler vurguludur (Biray 2009: 18). Bu ünlü TAKA ve OİAS'ta [é], HA'da [ə] ve AOİA ve KIAA'da [è] işareti ile gösterilmiştir. Taranan diğer çalışmaların 17'sinde ise bu ünlü, Ahmet B. Ercilasun tarafından önerilen [ä] işareti ile gösterilmiştir.

1.1.2. /a/'ya Yakın Ünlü: [á]¹²

Boğumlanma noktası /a/ ile /e/ arası, ancak /a/'ya daha yakın olan, yarı kalın, yarı ince, düz, geniş bir ünlüdür. Türkiye Türkçesinde yalnızca alıntı kelimelerde kullanılır (Yıldırım 2006: 39). Bu ünlü yalnızca AOİA ve HA'da tespit edilmiştir.

1.2. /ı/-/i/, /i/-/ı/ Arası [î] Ünlüsü: [î]¹³

Boğumlanma noktası /ı/ ile /i/ arasında olan, yarı kalın, yarı ince, düz, dar bir ünlüdür. Orta damak veya yumuşak damağın /i/'ye yakın bir noktasında telaffuz edilen ve bundan dolayı /ı/ ile /i/ arasındaki ses basamağında yer alan, kalınlaşma eğilimindeki bir i veya inceme eğilimindeki bir /ı/ sesidir (Günşen 2000: 20). [î] ünlüsü, daha çok inceme özelliği bulunan ünsüzlerin tesiriyle (/c/, /ç/, /s/, /ş/, /t/, /z/) ı > í değişimi sonucunda ya

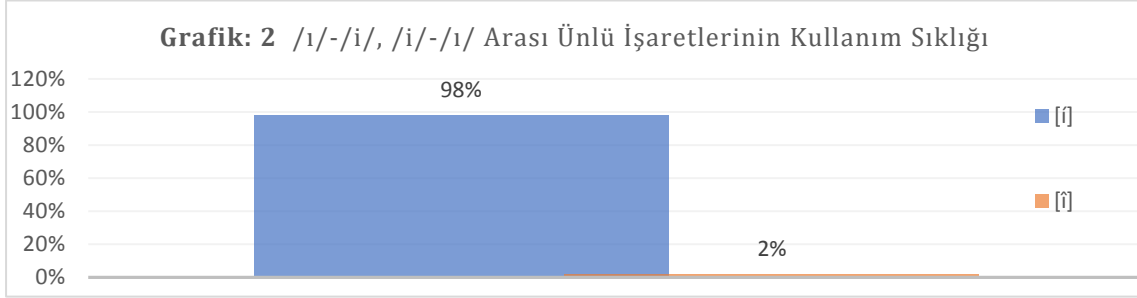
¹¹ krş. Biray 2009: 18; Gök 2018: 31; Yıldırım 2006: 44; Ersöz 2013: 23; Öçalan 2004: 46; Demir 2012: 15; Erdem vd. 2012: 55; Gökçür 2012: 39; Gülsevin 2002: 14; Akar 2013: 33; Mutlu 2008: 31; Öztürk 2009: 39; Güneş 2013: 46; Kavaklıçesme 2010: 13; Akça 2009: 57; Yavuz 2013: 88; Doğru 2017: 37; Çakır 2018: 20; Atmaca 2017: 54; Pehlivan 2019: 11; İlker 2017: 70; Boz vd.2017: XXXIV.

¹² krş. Yıldırım 2006: 39; Öztürk 2009: 39.

¹³ krş. Boz 2006: 2; Günşen 2000: 20; Demir vd. 2006: 85; Demir 2006b: 82; Erdem vd. 2012: 55; Biray 2009: 20; Kemik 2019: 18; Bulak 2015: 20; Erdoğan 2012: 36; Doğan 2010: 18; Mutlu 2008: 32; Akça 2009: 58; Demir 2001: 56; Demir vd. 2006: 85; Demir 2006a: 143; Nas 2014: 31; Özçelik, vd. 2009: 5; Yıldırım 2006: 45-46; Öztürk 2009: 39; Öztürk, E. 2009: 54; Yapıcı 2013: 33; Durmaz 2018: 165; Doğan 2012: 32; Gök 2018: 33; Uysal 2009: 33; Ersöz 2013: 24; Umacı 2011: 38; Güneş 2013: 47-48; Kavaklıçesme 2010: 15; Tosun 2019: 21; Karimi 2009: 26; Yavuz 2013: 88; Demir 2012: 18; Sarıtken 2017: 24; Gökçür 2012: 40; Acar 2012: 31; Aydoğdu 2011: 41; Şahin vd. 2019: 27; Gökdağ 2006: 66; Doğru 2017: 36; Pehlivan 2019: 14; İlker 2017: 69; Atmaca 2017: 55; Aydın 2002: 13; Boz vd. 2017: XXXIV.

da ince sıradan ünlülere sahip sözcüklerde yer alan d, g, ğ, k, n, t ünsüzlerinin etkisinden dolayı /i/ ünlüsünün boğumlanma noktasının art damağa kaymasıyla birlikte i > í değişimi sonucunda ortaya çıkmaktadır (Demir vd. 2006: 85). Ayrıca bu ses ilgi ve belirtme hâli eklerinde, iyelik ve bildirme eklerinde 1. ve 2. kişi zamirlerinde, zarf fiillerde ve soru ekinde de görülür¹⁴ (Özçelik 1997: 14).

İşaretler	[i]	[í]	Toplam
Kullanım Sayısı	44	1	45



Grafik 2'e göre araştırmacılar /i/- /i/, /i/- /í/ arası ses için 2 farklı işaret kullanmışlardır. Ahmet B. Ercilasun tarafından önerilen [í] işareti, 45 farklı çalışma içerisinde 44 kullanım ve %98'lik oranla en çok tercih edilen işaret olmuştur. Dolayısıyla araştırmacıların /i/-/i/, /i/-/í/ arası bir ünlü için büyük ölçüde Ahmet B. Ercilasun'un önerdiği [í] işaretini kullanma eğiliminde oldukları söylenebilir. Bu ses, yalnızca BİYA'da farklı bir işaret ([í]) ile gösterilmiştir.

Yukarıda verilen ses değerinden başka, taranan çalışmalar içerisinde araştırmacılar tarafından /i/-/i/, /i/-/í/ arası, /i/ ünlüsüne daha yakın bir ünlü daha tespit edilmiştir.

1.2.1. /i/'ya Yakın Ünlü: [í]¹⁵

Boğumlanma noktası /i/ ile /i/ arasında, ancak /i/'ya daha yakın olan yarı ince, yarı kalın düz, dar bir ünlüdür. Taranan çalışmalar içerisinde sadece VGHA'da tespit edilen bu sesin, özellikle ince ünlülü sözcüklerde yer alarak ünlü uyumunu bozduğu ifade edilmiştir (Gökçür 2012: 40-41).

1.3. /o/-/ö/, /ö/-/o/ Arası [ó] Ünlüsü: [o., ö, ò]¹⁶

Boğumlanma noktası /o/ ile /ö/ arasında bulunan yarı kalın, yarı ince, yuvarlak, geniş bir ünlüdür. Bu ünlü, kalınlaşmış bir ö (ö > ó) ya da incemiş bir o (o > ó) olarak karşımıza çıkar. Bunun sebebi de yanlarındaki ünlüleri kalınlaştırma etkisi olan /k/, /g/,

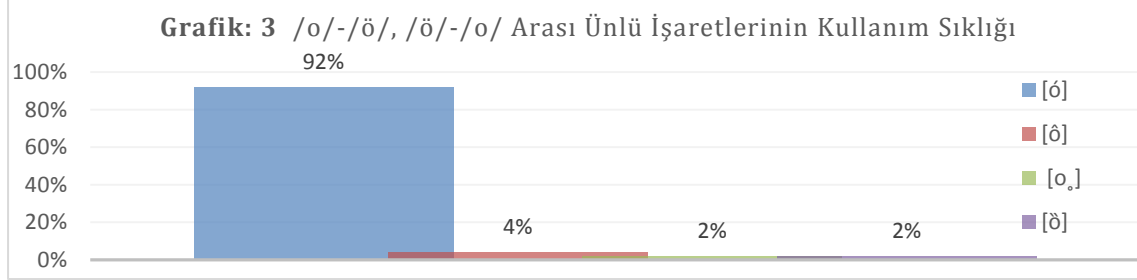
¹⁴ [í] ünlüsünün ağızlardaki oluşumunu sağlayan faktörler için ayrıca bk. Kurtulmuş 2014: 97.

¹⁵ krş. Gökçür 2012: 40.

¹⁶ krş. Akar 2013: 33; Demir 2012: 21; Erdem vd. 2012: 57; Doğan 2012: 32; Demiray 2011: 47; Demir 2006b: 85; Mutlu 2008: 32; Özden 2009: 39; Demir vd. 2006: 88; Acar 2012: 34; Uysal 2009: 36; Haşimi 2016: 25; Öztürk, E. 2009: 55; Güneş 2013: 50-51; Özçelik vd. 2009: 5; Kavaklıçesme 2010: 16; Tosun 2019: 21-22; Karimi 2009: 26; Demir 2006a: 150; Öztürk 2009: 40; İleri 2008: 72; Boz 2006: 29; Yavuz 2013: 88; Yıldırım 2006: 45-46; Demir 2001: 57; Sis 2010: 12; Uysal 2012: 18; Günşen 2000: 21; Öçalan 2004: 55; Doğan 2010: 20; Akça 2009: 562; Biray 2009: 21; Kemik 2019: 19; Yapıcı 2013: 34; Durmaz 2018: 166; Erdoğan 2012: 37; Umaç 2011: 39; Ersöz 2013: 24; Gök 2018: 36; Nas 2014: 33; Gökçür 2012: 42; Aydoğdu 2011: 43; Şahin vd. 2019: 28; Gökdağ 2006: 67; Doğru 2017: 39; Çakır 2018: 20; Pehlivan 2019: 16; İlker 2017: 74; Atmaca 2017: 56; Aydın 2002: 14; Boz vd. 2017: XXXIV.

/ğ/, /h/, /ñ/ ünsüzleridir (Günşen 2000: 21). /ó/ sesi, Anadolu ağızlarında batı dillerinden Türkçeye giren kelimelerde ve -yor (şimdiki zaman) ekiyle beraber de kullanılmaktadır (Kurtulmuş 2014: 144).

İşaretler	[ó]	[ô]	[o.]	[ò]	Toplam
Kullanım Sayısı	47	2	1	1	51



Grafik 3'e göre araştırmacılar /o/-/ö/, /ö/-/o/ arası ses için 4 farklı işaret kullanmışlardır. Ahmet B. Ercilasun tarafından önerilen [ó] işareti, 51 farklı çalışma içerisinde 47 kullanım ve %92'lik oranla en çok tercih edilen işaret olmuştur. Araştırmacılar ayrıca farklı çalışmalarda /o/-/ö/, /ö/-/o/ arası ses için [ô] işaretini %4'lük oranla 2 kez ve [o.], [ò] işaretlerini %2'lik oranla bir kez kullanmışlardır.

Grafik 3 açıkça bize araştırmacıların, /o/-/ö/, /ö/-/o/ arası ses için büyük ölçüde Ahmet B. Ercilasun'un önerdiği [ó] işaretini kullanma eğiliminde olduklarını göstermektedir.

Yukarıda verilen ses değeri dışında, taranan çalışmalar içerisinde araştırmacılar tarafından /o/-/ö/, /ö/-/o/ arası, /ö/ ünlüsüne daha yakın bir ünlü daha kullanılmıştır.

1.3.1. /ö/ye Yakın Ünlü: [ó]¹⁷

Boğumlanma noktası /o/-/ö/ arası, ancak /ö/ye daha yakın olan, geniş, yuvarlak, yarı kalın, yarı ince bir ünlüdür. Bu ses sadece NMBA'da tespit edilmiştir.

1.4. /u/-/ü/, /ü/-/u/ Arası [ú] Ünlüsü: [u, û, ù, ù]¹⁸

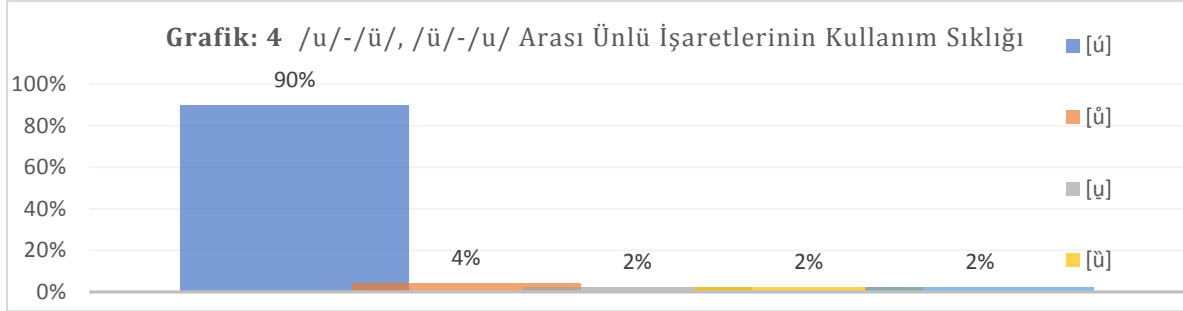
Boğumlanma noktası /u/ ile /ü/ arasında olan, yuvarlak, dar, yarı ince, yarı kalın bir ünlüdür. Bu ünlü /d/, /g/, /ğ/, /k/ ve /t/ seslerinden sonra, bazen de önce gelen /ü/ sesinin kurallı olarak kısmen kalınlaşması sonucunda ortaya çıkmaktadır. Bu gelişme Türkiye'nin iç bölgelerinin en önemli ağız özelliklerinden biridir (Demir vd. 2006: 91). Bu ses ayrıca, ağızlarda gelecek zaman çekiminde, görülen geçmiş zaman ekinin ünlüsünde ve -dığı (-dügü) zarf fiil ekinin yazımında görülür (Kurtulmuş 2014: 121).

¹⁷ krs. Erdoğan 2012: XXVII.

¹⁸ krs. Boz 2006: 29; Akar 2013: 33; Demir 2006b: 87; Demir, vd. 2006: 91; Erdem vd. 2012: 59; Güneş 2013: 52-53; Demiray 2011: 47; Biray 2009: 21; Kemik 2019: 19; Uysal 2012: 12; Aydoğdu 2011: 45; Öztürk 2009: 40; Yapıcı 2013: 35; Doğan 2010: 22; Özçelik vd. 2009: 5; Kavaklıçesme 2010: 17; Tosun 2019: 23; Karimi 2009: 27; Bayraktar 2000: 162; Durmaz 2018: 167; Erdoğan 2012: 37; Umacı 2011: 39; Ersöz 2013: 26; Uysal 2009: 37; Gök 2018: 37; Haşimi 2016: 26; Nas 2014: 32; Doğan 2012: 33; Gökçür 2012: 43; Demir 2012: 22; Acar 2012: 37; Aydoğdu 2011: 39-40; Demir 2006a: 150; İleri 2008: 75; Yıldırım 2006: 49; Demir 2001: 57; Öztürk, E. 2009: 54; Sis 2010: 11; Günşen 2000: 22; Yavuz 2013: 90; Şahin vd. 2019: 28; Gökdağ 2006: 67-68; Doğru 2017: 37; Pehlivan 2019: 8; İlker 2017: 73; Atmaca 2017: 56; Aydın 2002: 14; Boz 2017: XXXIV.

1999-2019 Yılları Arası Ağız Çalışmalarında Kullanılan Transkripsiyon İşaretleri...

İşaretler	[ú]	[û]	[u]	[ü]	[ù]	Toplam
Kullanım Sayısı	43	2	1	1	1	48



Grafik 4'e göre araştırmacılar /u/-/ü/, /ü/-/u/ arası ses için 5 farklı işaret kullanmışlardır. Ahmet B. Ercilasun tarafından önerilen [ú] işareti, 48 farklı çalışma içerisinde 43 kullanım ve %90'lık oranla en çok tercih edilen işaret olmuştur. Araştırmacılar ayrıca farklı çalışmalarda /u/-/ü/, /ü/-/u/ arası ses için [û] işaretini %4'lük oranla 2 kez ve [u], [ü], [ù] işaretlerini %2'lik oranla bir kez kullanmışlardır.

Grafik 4'ten hareketle araştırmacıların, /u/-/ü/ / /ü/-/u/ arası ses için büyük ölçüde Ahmet B. Ercilasun'un önerdiği [ú] işaretini kullanma eğiliminde oldukları söylenebilir.

Yukarıda verilen ses değeri dışında, taranan çalışmalar içerisinde araştırmacılar tarafından /u/-/ü/, /ü/-/u/ arası, /ü/ ünlüsüne daha yakın bir ünlü daha kullanılmıştır.

1.4.1. /ü/'ye Yakın Ünlü: [ú]¹⁹

Boğumlanma noktası /u/-/ü/ arası, ancak /ü/'ye daha yakın olan, dar, yuvarlak, yarı kalın, yarı ince bir ünlüdür. Bu ses sadece NMBA'da tespit edilmiştir.

1.5. /a/-/ı/, /ı/-/a/ Arası [â] Ünlüsü: [â, á, ă, â, ą, ǎ, ǎ, ǎ]²⁰

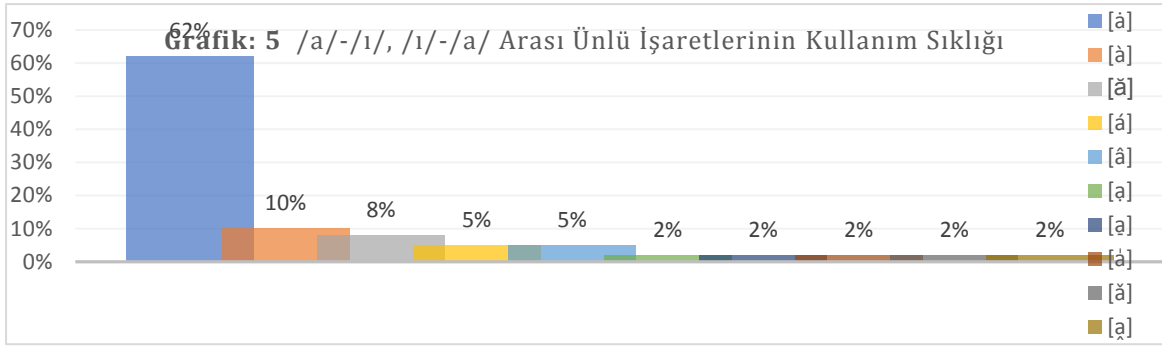
Boğumlanma noktası /a/ ile /ı/ arasında olan, yarı dar, yarı geniş, düz, kalın, normal süreli bir ünlüdür. a > á ya da ı > â değişmesi sonucu meydana gelen bu ses, daha çok /ç/, /ç/, /l/, /s/, /ş/, /y/ ve /z/ ünsüzlerinin daraltıcı tesiriyle a > â değişimi sonucunda oluşmaktadır.

İşaretler	[â]	[à]	[ă]	[á]	[â]	[a]	[a]	[â]	[ă]	[ǎ]	Toplam
Kullanım Sayısı	26	4	3	2	2	1	1	1	1	1	42

¹⁹ krş. Erdoğan 2012: XXVII.

²⁰ krş. Erdem vd. 2012: 52; Demir 2001: 56; Kemik 2019: 17; Demir 2006a: 135; Durmaz 2018: 162; Acar 2012: 24; Aydoğdu 2011: 39-40; Sis 2010: 10; Günşen 2000: 17; Gök 2018: 28; Ersöz 2013: 23; Haşimi 2016: 24; Sarıtken 2017: 21; Yapıcı 2013: 30; Uysal 2009: 31; İleri 2008: 62; Yıldırım 2006: 41; Nas 2014: 34; Akar 2013: 32; Gülsevin 2002: 13; Kavaklıçesme 2010: 13; Tosun 2019: 19; Öztürk 2009: 39; Boz 2006: 26; Öztürk, E. 2009: 56; Demir 2006b: 77; Uysal 2012: 13; Mutlu 2008: 34; Özden 2009: 32; Akça 2009: 55; Bayraktar 2000: 160; Umacı 2011: 35; Doğan 2012: 34; Yavuz 2013: 86; Şahin vd. 2019: 26; Doğru 2017: 35; Çakır 2018: 19; Pehlivan 2019: 9; İlker 2017: 68; Atmaca 2017: 54; Aydın 2002: 13; Boz vd. 2017: XXXIV.





Grafik 5'e göre araştırmacılar /a/-/ı/, /ı/-/a/ arası ses için 10 farklı işaret kullanmışlardır. Ahmet B. Ercilasun tarafından önerilen [â] işareti, 42 farklı çalışma içerisinde 26 kullanım ve %62'lik oranla en çok tercih edilen işaret olmuştur. Ayrıca araştırmacılar /a/-/ı/, /ı/-/a/ arası sesi karşılamak amacıyla farklı çalışmalarda, [à] işaretini %10'luk oranla dört kez, [ã] işaretini %8'lik oranla üç kez, [á] ve [â] işaretlerini %5'lik oranla 2 kez, [a], [a], [á], [ã] ve [a] işaretlerini de %2'lik oranla bir kez kullanmışlardır.

Araştırmacılar /a/-/ı/, /ı/-/a/ arası sesi karşılamak amacıyla 10 farklı işaret kullanmışlardır. Dolayısıyla araştırmacıların bu sesi karşılamak için hangi işareti kullanacakları konusunda büyük ölçüde kararsızlık yaşadıkları aşikârdır.

Yukarıda verilen ses değeri dışında, taranan çalışmalar içerisinde araştırmacılar tarafından /a/-/ı/, /ı/-/a/ arası, /a/ ünlüsüne daha yakın bir ünlü daha kullanılmıştır.

1.5.1. /a/'ya Yakın Ünlü: [â]²¹

Boğumlanma noktası /a/ ile /ı/ arasında, ancak /a/'ya daha yakın olan, yarı dar, yarı geniş, düz, kalın bir ünlüdür. Bu ünlü sadece KIRYA'da tespit edilmiştir. Söz konusu çalışmada bu ünlünün, daraltıcı özelliği bulunan ünsüzlerin (/y/ ünsüzü gibi) etkisiyle meydana geldiğine değinilmiştir (Günşen 2000: 17).

1.6. /e/-/i/, /i/-/e/ Arası [ê] Ünlüsü: [é, è, e]²²

Boğumlanma noktası /e/ ile /i/ arasında olan, yarı geniş, yarı dar, düz, ince bir ünlüdür. Daha çok kapalı /e/ olarak bilinen bu ünlünün Türkçenin ilk yazılı metinlerinden itibaren kullanıldığı bilinen bir gerçektir. Bu ünlü için ilk olarak Yenisey yazıtlarında özel bir işaret kullanılmıştır.

Kapalı /e/ sesi Türkçenin tarihi lehçelerinde ilk hecede asli bir ünlü olarak kullanılmıştır. Bugün Türk lehçelerinde ve Anadolu ağızlarında da Eski Türkçedeki kapalı /e/ ünlüsünün devamı olarak ilk hecede bir [ê] sesi kullanılır. Ayrıca Anadolu ağızlarında e

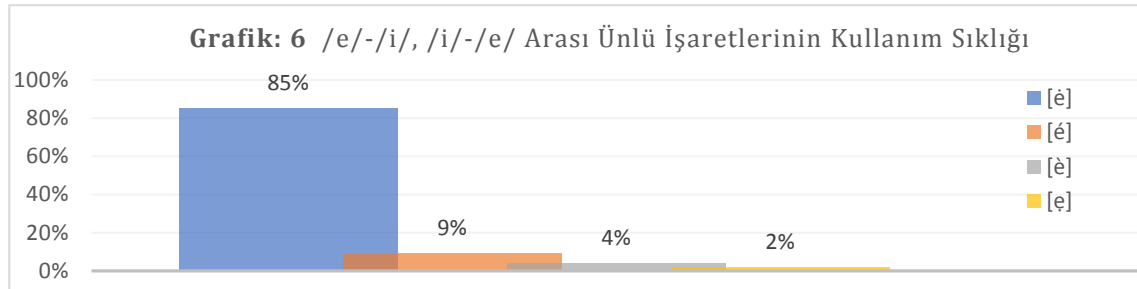
²¹ krş. Günşen 2000: 17.

²² krş. İleri 2008: 65-66; Gülsevin 2002: 13; Yıldırım 2006: 42; Demiray 2011: 46; Haşimi 2016: 25; Nas 2014: 34; Ersöz 2013: 24; Akar 2013: 32; Yapıcı 2013: 32; Sarıtken 2017: 22-24; Demir 2006a: 138-139; Erdoğan 2012: 35; Durmaz 2018: 163-164; Gökçür 2012: 35; Aydoğdu 2011: 40; Bulak 2015: 17; Gök 2018: 30; Demir 2012: 15; Güneş 2013: 46; Sis 2010: 11; Günşen 2000: 19; Öcalan 2004: 49-50; Öztürk 2009: 39; Biray 2009: 19-20; Mutlu 2008: 34; Akça 2009: 56; Acar 2012: 28-29; Umacı 2011: 36-37; Bayraktar 2000: 163; Ertekinöğlü 2015: 14-15; Uysal 2012: 13; Kemik 2019: 17; Boz 2006: 27; Uysal 2009: 32; Özçelik vd. 2009: 5; Kavaklıçeşme 2010: 13; Tosun 2019: 20; Doğan 2012: 34-35; Erdem vd. 2012: 53; Demir 2001: 56; Öztürk 2009: 57; Demir 2006b: 79; Demir, vd. 2006: 82-83; Karimi 2009: 21; Doğan 2010: 15; Yavuz 2013: 86; Şahin vd. 2019: 27; Doğru 2017: 34; Çakır 2018: 20; Pehlivan 2019: 12; İlker 2017: 63; Atmaca 2017: 54; Aydın 2002: 13; Boz vd. 2017: XXXIV.

> è, i > é değişimi sonucunda da ilk ve sonraki hecelerde [è] sesine rastlanır (Şahin, Baştürk, vd. 2019: 27).

Anadolu ağızlarında kapalı /e/ sesi genellikle, inceltme ve daraltma özelliği bulunan /y/, /m/, /n/, /ş/, /s/, /t/, /c/, /l/ ünsüzlerinin etkisi, yan yana gelen iki /e/'den biri düşürülürken diğerinin [è] sesine dönüştürülmesi, analogi yoluyla, Eski Türkçedeki /i/ sesinin tarihi seyri içinde uğradığı genişleme neticesinde /è/'ye dönüşmesi ya da i > é değişimi sonucunda ortaya çıkmaktadır (Kurtulmuş 2014: 73).

İşaretler	[è]	[é]	[è]	[e]	Toplam
Kullanım Sayısı	46	5	2	1	54



Grafik 6'ya göre araştırmacılar /e/-/i/, /i/-/e/ arası ses için 4 farklı işaret kullanmışlardır. Ahmet B. Ercilasun tarafından önerilen [è] işareti, 54 farklı çalışma içerisinde 46 kullanım ve %85'lik oranla en çok tercih edilen işaret olmuştur. Araştırmacılar ayrıca farklı çalışmalarda /e/-/i/, /i/-/e/ arası ses için [é] işaretini %9'luk oranla 5 kez, [è] işaretini %4'lük oranla 2 kez ve [e] işaretini de %2'lik oranla 1 kez kullanmışlardır.

Grafik 6'dan hareketle araştırmacıların, /e/-/i/, /i/-/e/ arası ses için büyük ölçüde Ahmet B. Ercilasun'un önerdiği [è] işaretini kullanma eğiliminde oldukları söylenebilir. Ancak kimi araştırmacılar, ağızlarda /e/-/i/, /i/-/e/ arasında birbirinden farklı birden fazla ses olduğunu düşünürler. Bu araştırmacılar, [è] işareti ile bu farklılığın gösterilemeyeceğini düşünerek /e/-/i/, /i/-/e/ arası sesleri iki farklı şekilde ele almışlardır.

1.6.1. /e/'ye Yakın Ünlü: [é, e]²³

Boğumlanma noktası /e/ ile /i/ arasında, ancak /e/'ye daha yakın olan, düz, yarı dar, yarı geniş, ince bir ünlüdür. Genellikle ilerleyici veya gerileyici ünlü benzeşmeleri sonucunda orta çıkan bu sesin telaffuzu esnasında ağız /i/ ünlüsüne nispeten biraz daha açıktır. Dolayısıyla mezkûr ses, /e/ ünlüsüne daha yakındır. Bu ses, AA'da [é] ve KIAA'da [e] işareti ile kullanılmıştır.

1.6.2. /i/'ye Yakın Ünlü: [è, e]²⁴

Boğumlanma noktası /e/ ile /i/ arasında, ancak /i/'ye daha yakın olan, düz, yarı dar, yarı geniş, ince bir ünlüdür. Bu ünlü ağızlarda genellikle daraltıcı özelliği bulunan başta /y/ ünsüzü olmak üzere /ç/, /ş/, /s/, /c/, /l/ ünsüzlerinin etkisiyle meydana gelir. Kapalı

²³ krş. Kemik 2019: 17; Kavaklıçeşme 2010: 15.

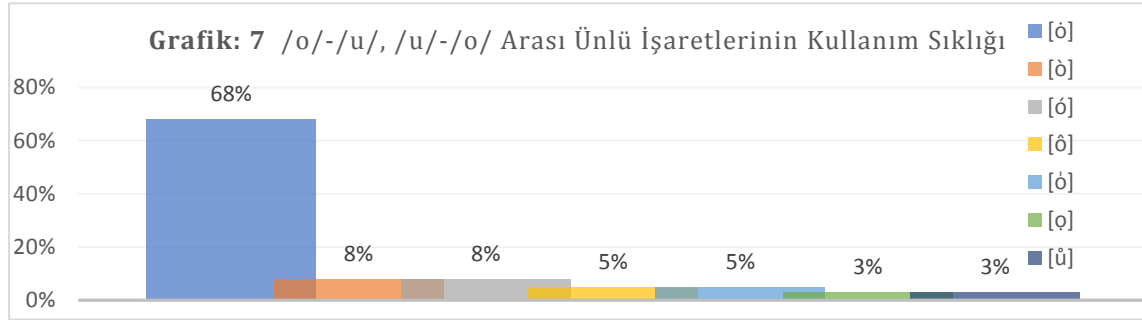
²⁴ krş. Erdem vd. 2012: 54; Demir 2012: 17; Yavuz 2013: 87.

[é] ünsüzüne nispeten daha dar olan ve /i/ ünlüsüne daha yakın bir şekilde telaffuz edilen bir ünlüdür. Bu ses, ANYA ve AİYA'da [é] işareti ile, SYA'da [e] işareti ile gösterilmiştir.

1.7. /o/-/u/, /u/-/o/ Arası [ò] Ünlüsü: [ò, ô, ó, ô, o, û]²⁵

Boğumlanma noktası /o/ ile /u/ arasında olan, yarı geniş, yarı dar, yuvarlak, kalın bir ünlüdür. Bu ses ağızlarda daha çok şimdiki zaman ekinde meydana gelen o > ô değişmesi sonucunda ortaya çıkar (Yıldırım 2006: 48). Ayrıca bu ses ağızlarda üçüncü teklik işaret zamiri ve sıfatı ile “bu” ve “şu” işaret zamirinin ekleşmiş biçimlerinde de görülür (Demir 2006b: 85).

İşaretler	[ò]	[ò]	[ó]	[ô]	[ô]	[o]	[û]	Toplam
Kullanım Sayısı	26	3	3	2	2	1	1	38



Grafik 7'ye göre araştırmacılar /o/-/u/, /u/-/o/ arası ses için 7 farklı işaret kullanmışlardır. Ahmet B. Ercilasun tarafından önerilen [ò] işareti, 38 farklı çalışma içerisinde 26 kullanım ve %68'lik oranla en çok tercih edilen işaret olmuştur. Araştırmacılar ayrıca farklı çalışmalarda /o/-/u/, /u/-/o/ arası ses için [ò] ve [ó] işaretlerini %8'lik oranla 3 kez, [ô] ve [ô] işaretlerini %5'lik oranla 2 kez, [o] ve [û] işaretlerini de %3'lük oranla 1 kez kullanmışlardır.

Grafik 7'de araştırmacıların her ne kadar /o/-/u/, /u/-/o/ arası sesi karşılamak için büyük ölçüde [ò] işaretini kullandıkları görülse de bu işaret üzerinde henüz bir ölçünlüleşme söz konusu değildir.

1.8. /ö/-/ü/, /ü/-/ö/ Arası [ô] Ünlüsü: [ô, ù, ô, ó, ô, û]²⁶

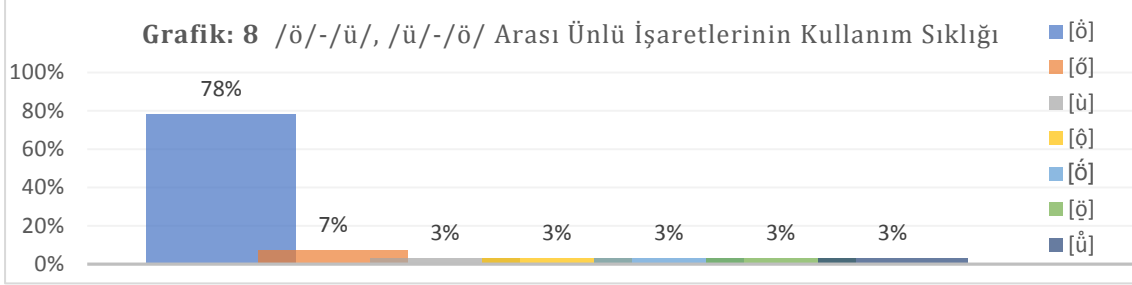
Boğumlanma noktası /ö/ ile /ü/ arasında olan yarı dar, yarı geniş, yuvarlak, ince bir ünlüdür. Bu ses, ağızlarda genellikle daraltıcı etkisi olan ünsüzlerin tesiri ile ö > ô değişimi sonucunda ortaya çıkar. Ancak ağızlarda ü > ô değişimi sonucunda ortaya çıktığı örnekler de mevcuttur (Mutlu 2008: 36).

²⁵ krs. Erdem vd. 2012: 58; Demir 2001: 57; Demir vd. 2006: 89; Demir 2006b: 85; Öztürk, E. 2009: 57; Kemik 2019: XVII; Bulak 2015: 21; Demir 2006a: 151; Durmaz 2018: 166; Ersöz 2013: 25; Güneş 2013: 51; Gök 2018: 35-36; Haşimi 2016: 26; Doğan 2012: 35; Demir 2012: 20; Acar 2012: 34; Aydoğdu 2011: 44; Akça 2009: 62; Günşen 2000: 22; Sis 2010: 12; Öçalın 2004: 54; Nas 2014: 35; Boz 2006: 29; Uysal 2012: 17; Öztürk 2009: 40; Uysal 2009: 36; Tosun 2019: 22; Gökçür 2012: 44; Umacı 2011: 39; Yapıcı 2013: 33; Yavuz 2013: 89; Şahin vd. 2019: 28; Doğru 2017: 36; Pehlivan 2019: 16; İlker 2017: 72; Atmaca 2017: 56; Aydın 2002: 14; Boz vd. 2017: XXXIV.

²⁶ krs. Erdem vd. 2012: 58; Demir 2001: 57; Demir vd. 2006: 89; Durmaz 2018: 166; Demir 2006b: 86; Öztürk, E. 2009: 57; Kemik 2019: XVII; Demir 2006a: 152; Güneş 2013: 52; Gök 2018: 36; Doğan 2012: 36; Öçalın 2004: 56; Sis 2010: 12; Boz 2006: 29; Gökçür 2012: 44; Öztürk 2009: 40; Yapıcı 2013: 34; Uysal 2009: 37; Yıldırım 2006: 49; Ersöz 2013: 26; Tosun 2019: 23; Acar 2012: 36; Demir 2012: 15; Umacı 2011: 39; Yavuz 2013: 90; Doğru 2017: 39; Pehlivan 2019: 17; İlker 2017: 77; Atmaca 2017: 56; Boz vd. 2017: XXXIV.

1999-2019 Yılları Arası Ağız Çalışmalarında Kullanılan Transkripsiyon İşaretleri...

İşaretler	[ô]	[ó]	[ù]	[ô]	[ó]	[ö]	[û]	Toplam
Kullanım Sayısı	23	2	1	1	1	1	1	30



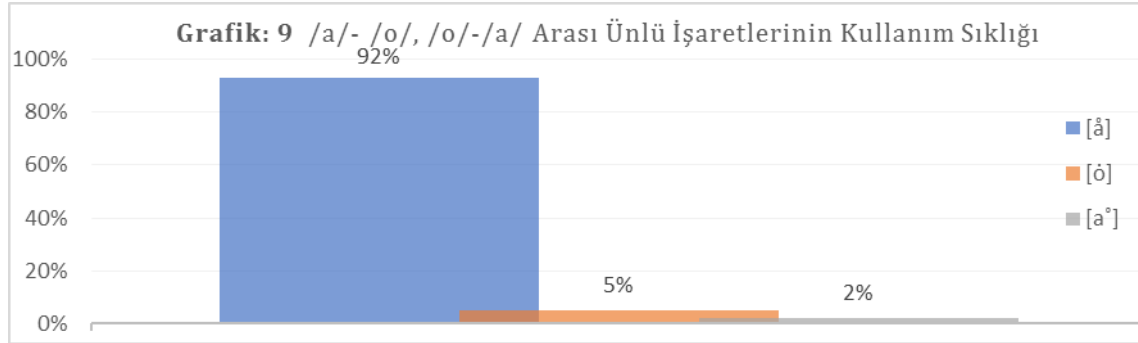
Grafik 8'ye göre araştırmacılar /ö/-/ü/, /ü/-/ö/ arası ses için 7 farklı işaret kullanmışlardır. Ahmet B. Ercilasun tarafından önerilen [ô] işareti, 30 farklı çalışma içerisinde 23 kullanım ve %78'lik oranla en çok tercih edilen işaret olmuştur. Araştırmacılar ayrıca farklı çalışmalarda /ö/-/ü/, /ü/-/ö/ arası ses için [ó] işaretini %7'lik oranla 2 kez, [ù], [ô], [ó], [ö] ve [û] işaretlerini de %3'lük oranla 1 kez kullanmışlardır.

Grafik 8'de araştırmacıların her ne kadar /ö/-/ü/, /ü/-/ö/ arası sesi karşılamak için büyük ölçüde [ô] işaretini kullandıkları görülse de bu işaret üzerinde henüz bir ölçünlüleşme söz konusu değildir.

1.9. /a/-/o/, /o/-/a/ Arası [â] Ünlüsü: [ô, a°]²⁷

Boğumlanma noktası /a/ ile /o/ arasında bulunan, yarı yuvarlak, yarı düz, geniş, kalın bir ünlüdür. Bu ses ağızlarda daha çok dudak ünsüzlerinin yanında yer alan /a/ sesinin yarı yuvarlaklaşması (a > â) sonucu ortaya çıkar (Yapıcı 2013: 31).

İşaretler	[â]	[ô]	[a°]	Toplam
Kullanım Sayısı	42	2	1	45



Grafik 9'a göre araştırmacılar /a/-/o/, /o/-/a/ arası ses için 3 farklı işaret kullanmışlardır. Ahmet B. Ercilasun tarafından önerilen [â] işareti, 45 farklı çalışma

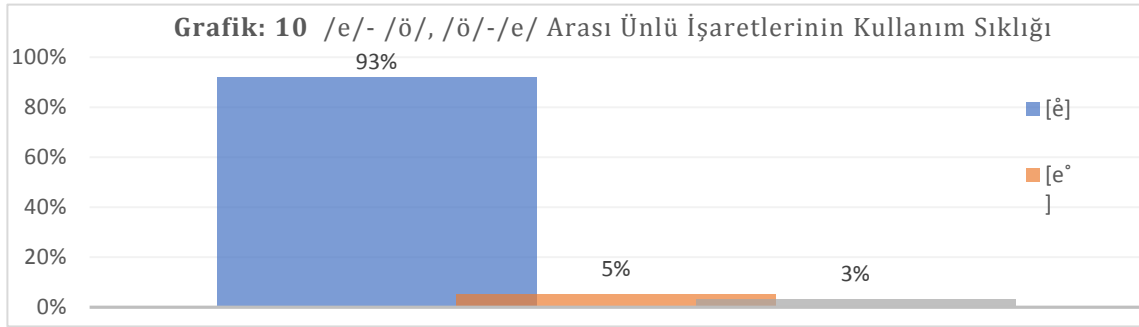
²⁷ krs. Gülsevin 2002: 13; Akar 2013: 32; Yıldırım 2006: 41; Boz 2006: 26; İleri 2008: 63; Erdem vd. 2012: 52; Demir 2001: 56; Demir 2006b: 77; Öztürk, E. 2009: 55; Kemik 2019: 17; Sarıtiken 2017: 22; Yapıcı 2013: 31; Demir 2006a: 135; Durmaz 2018: 163; Erdoğan 2012: 35; Güneş 2013: 45; Uaç 2011: 40; Ersöz 2013: 23; Gök 2018: 29; Nas 2014: 33; Doğan 2012: 36; Demir 2012: 13; Öztürk 2009: 39; Kavaklıçesme 2010: 13; Tosun 2019: 19; Karimi 2009: 26; Aydoğdu 2011: 40; Acar 2012: 25; Sis 2010: 10; Uysal 2012: 17; Günşen 2000: 19; Doğan 2010: 13; Özden 2009: 35; Akça 2009: 54; Mutlu 2008: 36; Biray 2009: 18; Yavuz 2013: 86; Gökdağ 2006: 66; Doğru 2017: 37; Çakır 2018: 19; Pehlivan 2019: 10; İlker 2017: 75; Atmaca 2017: 54; Aydın 2002: 13; Boz vd. 2017: XXXIV.

içerisinde 42 kullanım ve %92'lik oranla en çok tercih edilen işaret olmuştur. Mevcut çalışmalar içerisinde araştırmacılar ayrıca /a/-/o/, /o/-/a/ arası ses için %5'lik oranla [ö] işaretini 2 kez ve %2'lük oranla [a°] işaretini de 1 kez kullanmışlardır. Bu bilgilerden hareketle araştırmacıların /a/-/o/, /o/-/a/ arası sesi karşılamak amacıyla büyük ölçüde Ahmet B. Ercilasun'un önerdiği [â] işareti kullanma eğiliminde oldukları söylenebilir.

1.10. /e/-/ö/, /ö/-/e/ Arası [ê] Ünlüsü: [e°, ê]²⁸

Boğumlanma noktası /e/ ile /ö/ arasında olan, yarı yuvarlak, yarı düz, geniş, ince bir ünlüdür. Bu ünlüyü telaffuz ederken dudaklar hafifçe yuvarlaklaşır. Sözcük içinde yuvarlak ünlülerle uyum gösteren /e/ sesi bu durumda yuvarlaklaşır (Erdem vd. 2012: 54). Ayrıca ağızlarda [ê] sesinin oluşmasında dudak ünsüzleri de etkilidir (Kurtulmuş 2014: 83). Bunun yanı sıra [ê] sesinin ağızlarda /ö/ ünlüsünün düzleşmesi sonucu meydana gelen biçimleri de görülür (E. Öztürk 2009: 55-56).

İşaretler	[ê]	[e°]	[ë]	Toplam
Kullanım Sayısı	34	2	1	37



Grafik 10'a göre araştırmacılar /e/-/ö/, /ö/-/e/ arası ses için 3 farklı işaret kullanmışlardır. Ahmet B. Ercilasun tarafından önerilen [ê] işareti, 37 farklı çalışma içerisinde 34 kullanım ve %93'lük oranla en çok tercih edilen işaret olmuştur. Araştırmacılar ayrıca farklı çalışmalarda [e°] işaretini %5'lik oranla 2 kez ve [ë] işaretini de %3'lük oranla 1 kez kullanmışlardır. Bu bilgilerden hareketle araştırmacıların /e/-/ö/, /ö/-/e/ arası ses için büyük ölçüde Ahmet B. Ercilasun'un önerdiği [ê] işaretini kullanma eğiliminde oldukları söylenebilir.

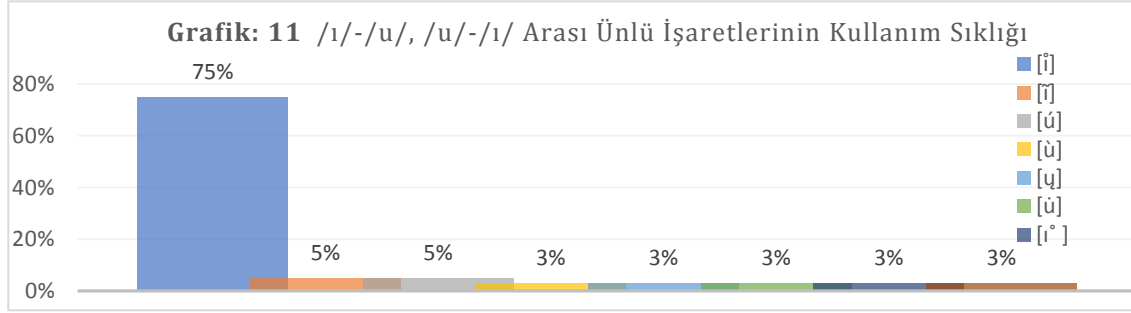
1.11. /ı/-/u/, /u/-/ı/ Arası [i] Ünlüsü: [ù, ı°, ú, î, û, u, u]²⁹

²⁸ krş. Yıldırım 2006: 45; İleri 2008: 66; Erdem vd. 2012: 53-54, Demir vd. 2006: 83-84; Demir 2006b: 80; Demir 2006a: 139-140; Öztürk, E. 2009: 55; Günşen 2000: 20; Sis 2010: 12; Öçalan 2004: 51; Akça 2009: 57; Doğan 2010: 15; Aydoğdu 2011: 41; Acar 2012: 29; Demir 2012: 17; Gökçür 2012: 39; Doğan 2012: 36; Nas 2014: 33; Ersöz 2013: 24; Umacı 2011: 38; Güneş 2013: 46-47; Erdoğan 2012: 35; Durmaz 2018: 165; Yapıcı 2013: 32; Kemik 2019: XVII; Öztürk 2009: 39; Kavaklıçesme 2010: 14; Tosun 2019: 20; Gök 2018: 33; Yavuz 2013: 87; Gökdağ 2006: 66; Doğru 2017: 37; Pehlivan 2019: 14; İlker 2017: 77; Atmaca 2017: 54; Aydın 2002: 13; Boz vd. 2017: XXXIV.

²⁹ krş. Yıldırım 2006: 47; Erdem vd. 2012: 56; Demir 2001: 57; Demir vd. 2006: 85; Demir 2006b: 82; Demir 2006a: 144-145; Öztürk, E. 2009: 56; Sis 2010: 11; Biray 2009: 21; Kemik 2019: XVII; Durmaz 2018: 165; Güneş 2013: 49; Umacı 2011: 38; Ersöz 2013: 25; Doğan 2012: 37; Gökçür 2012: 42; Demir 2012: 19; Acar 2012: 31; Aydoğdu 2011: 42; Akça 2009: 60; Mutlu 2008: 36; Öçalan 2004: 52; Boz 2006: 28; Saritiken 2017: 25; Yapıcı 2013: 35; Gök 2018: 37; Doğan 2010: XXVIII; Uysal 2009: 34; Kavaklıçesme 2010: 15; Karimi 2009: 27; Erdoğan 2012: 36; Yavuz 2013: 88; Gökdağ 2006: 67; Doğru 2017: 38; Pehlivan 2019: 15; İlker 2017: 74; Atmaca 2017: 55; Aydın 2002: 13.

Boğumlanma noktası /ı/ ile /u/ arasında olan yarı düz, yarı yuvarlak, dar, kalın bir ünlüdür. Bu sesin telaffuzunda dudaklar hafifçe yuvarlaklaşır. Söz konusu ses, Anadolu ağızlarında daha çok dudak ünsüzlerinin ya da bu sese komşu hecelerde bulunan yuvarlak ünlülerin etkisi ile ortaya çıkar (Erdem vd. 2012: 56).

İşaretler	[i̇]	[ĩ]	[ú]	[ù]	[û]	[i°]	[u]	[u]	Toplam
Kullanım Sayısı	29	2	2	1	1	1	1	1	38



Grafik 11'e göre araştırmacılar /ı/-/u/, /u/-/ı/ arası ses için 8 farklı işaret kullanmışlardır. Ahmet B. Ercilasun tarafından önerilen [i̇] işareti, 38 farklı çalışma içerisinde 29 kullanım ve %75'lik oranla en çok tercih edilen işaret olmuştur. Araştırmacılar ayrıca farklı çalışmalarda /ı/-/u/, /u/-/ı/ arası ses için [ĩ] ve [ú] işaretlerini %5'lik oranla 2 kez ve [ù], [û], [i°], [u], [u] işaretlerini de %3'lük oranla 1 kez kullanmışlardır.

Araştırmacılar /ı/-/u/, /u/-/ı/ arası sesi karşılamak amacıyla 8 farklı işaret kullanmışlardır. Dolayısıyla araştırmacıların bu sesi karşılamak için hangi işareti kullanacakları konusunda kararsızlık yaşadıkları aşikârdır.

Yukarıda /ı/-/u/, /u/-/ı/ arasında sadece bir ses değeri verilmiştir. Ancak kimi araştırmacılar ağızlarda /ı/-/u/, /u/-/ı/ arasında birbirinden farklı birden fazla ses olduğunu düşünmektedirler. Bu araştırmacılar [i̇] işareti ile bu farklılığın gösterilemeyeceğini düşünerek /ı/-/u/, /u/-/ı/ arası sesleri iki farklı şekilde ele almışlardır.

1.11.1. /ı/ya Yakın Ünlü: [i̇, i̇]³⁰

Boğumlanma noktası /ı/ ile /u/ arasında, ancak /ı/ya daha yakın olan, yarı düz, yarı yuvarlak, dar, kalın bir ünlüdür. /u/ sesine göre daha düz olan bu ses, ANAYA'da [i°], OİAS'ta [i̇] işareti ile gösterilmiştir.

1.11.2. /u/ya Yakın Ünlü: [u̇]³¹

Boğumlanma noktası /u/ ile /ı/ arasında, ancak /u/ya daha yakın olan, yarı düz, yarı yuvarlak, dar, kalın bir ünlüdür. [i̇] sesine göre daha yuvarlak olan bu ses, sadece AOİA, ANAYA ve OİAS'ta tespit edilmiştir.

1.12. /i/-/ü/, /ü/-/i/ Arası [i̇] Ünlüsü: [i°, ü, i̇, u̇]³²

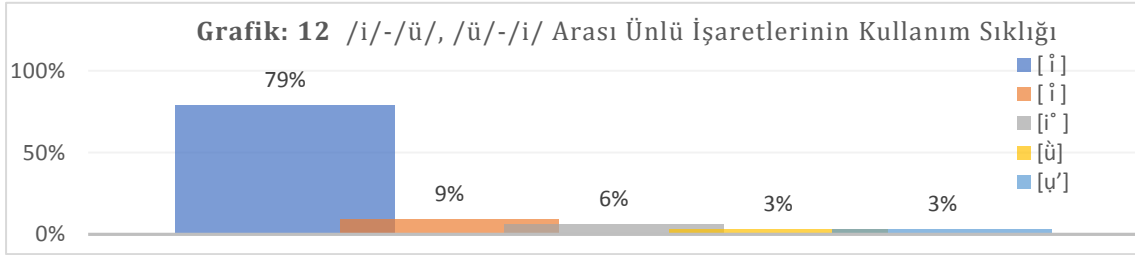
³⁰ krş. Gök 2018: 34; Nas 2014: 33.

³¹ krş. Nas 2014: 33; Gök 2018: 37; Yıldırım 2006: 50.

³² krş. Yıldırım 2006: 47; Erdem vd. 2012: 57; Demir 2001: 57; Demir vd. 2006: 87; Demir 2006b: 84; Demir 2006a: 147; Öztürk, E. 2009: 56; Günşen 2000: 21; Biray 2009: 21; Kemik 2019: XVII; Durmaz 2018: 166; Erdoğan 2012: XXVI; Güneş 2013: 49; Umaç 2011: 38; Ersöz 2013: 25; Doğan 2012: 37; Demir 2012: 20; Acar

Boğumlanma noktası /i/ ile /ü/ arasında olan yarı düz, yarı yuvarlak, dar, ince bir ünlüdür. Bu sesin telaffuzunda dudaklar hafifçe yuvarlaklaşır. Söz konusu ses, Anadolu ağzlarında daha çok dudak ünsüzlerinin ya da bu sese komşu hecelerde bulunan yuvarlak ünlülerin etkisi ile ortaya çıkar (Biray 2009: 21).

İşaretler	[i̇]	[i]	[i°]	[ü]	[u']	Toplam
Kullanım Sayısı	26	3	2	1	1	33



Grafik 12'ye göre araştırmacılar /i/-/ü/, /ü/-/i/ arası ses için 5 farklı işaret kullanmışlardır. Ahmet B. Ercilasun tarafından önerilen [i̇] işareti, 33 farklı çalışma içerisinde 26 kullanım ve %79'luk oranla en çok tercih edilen işaret olmuştur. Araştırmacılar ayrıca farklı çalışmalarda /i/-/ü/, /ü/-/i/ arası ses için [i] işaretini %9'luk oranla 3 kez, [i°] işaretini %6'luk oranla 2 kez ve [ü], [u'] işaretlerini de %3'lük oranla 1 kez kullanmışlardır.

Grafik 12'de araştırmacıların her ne kadar /i/-/ü/, /ü/-/i/ arası sesi karşılamak için büyük ölçüde [i̇] işaretini kullandıkları görülse de bu işaret üzerinde henüz bir ölçünlüleşme söz konusu değildir.

Yukarıda verilen ses değeri dışında, taranan çalışmalar içerisinde araştırmacılar tarafından /i/-/ü/, /ü/-/i/ arası, /ü/ ünlüsüne daha yakın bir ünlü daha kullanılmıştır.

1.12.1. /ü/'ye Yakın Ünlü: [ü]³³

Boğumlanma noktası /i/ ile /ü/ arasında, ancak /ü/'ye daha yakın olan, yarı yuvarlak, yarı düz, dar, ince bir ünlüdür. Boğumlanma niteliği bakımından bulanıklaşmış olan bu ses, sadece AOİA ve OİAS'ta tespit edilmiştir.

2. Türk Dil Kurumu Ağız Araştırmaları Transkripsiyon Sisteminde Yer Almayan, Ancak Ağız Çalışmalarında Kullanılan Diğer Ünlü İşaretleri

2.1. /a/-/u/, /u/-/a/ Arası Ünlü İşareti: [á, ú, a, a, a^u]³⁴

Boğumlanma noktası /a/ ile /u/ arasında olan, yarı yuvarlak, yarı düz, yarı dar, yarı geniş, kalın bir ünlüdür. Bu ünlü UİA'da [á], AMA'da [a], DEYA'da [ú], İZA'da [a], İBİA ve MANA'da [a^u] işareti ile gösterilmiştir.

2.2. /e/-/ı/, /ı/-/e/ Arası Ünlü İşareti: [é]³⁵

Boğumlanma noktası /e/-/ı/, /ı/-/e/ arası olan, yarı ince, yarı kalın, yarı dar, yarı geniş, düz bir ünlüdür. Bulak, VKA'da bu ünlü için "Van Azerî Ağzında çok kullanılan [é]

2012: 33; Aydoğdu 2011: 42; Akça 2009: 61; Mutlu 2008: 37; Öçalan 2004: 53; Nas 2014: 33; Uysal 2009: 35; Öztürk 2009: 40; Doğan 2010: 23; Kavaklıçesme 2010: 16; Karimi 2009: 26; Doğru 2017: 38; Pehlivan 2019: 16; İlker 2017: 75-76; Atmaca 2017: 55; Yavuz 2013: 89.

³³ krş. Gök 2018: 37-38; Yıldırım 2006: 51.

³⁴ krş. Gülsevin 2002: 13; Boz 2006: 26; Uysal 2012: 15; Çakır 2018: 19; Pehlivan 2019: 10; İlker 2017: 65.

³⁵ krş. Bulak 2015: 16.

ünlüsü, /e/-/i/ arası bir ünlü olup fiillerde özellikle şimdiki zaman kipi eklerinde kullanılmaktadır. [é] ünlüsü ses olayları neticesinde oluşmuş ikincil ünlüdür” şeklinde açıklamada bulunur (2015: 16).

2.3. /e/-/i/, /ö/ Arası Ünlü İşareti: [ë]³⁶

Boğumlanma noktası /e/-/i/, /ö/ arasında olan, yarı dar, yarı geniş, yarı düz, yarı yuvarlak, ince bir ünlüdür. é > ö değişimim orta merhalesinde yer alan bu ünlü, sadece EİA’da tespit edilmiştir.

2.4. /e/-/ü/, /ü/-/e/ Arası Ünlü İşareti: [e^ü]³⁷

Boğumlanma noktası /e/-/ü/, /ü/-/e/ arasında olan, yarı geniş, yarı dar, yarı düz, yarı yuvarlak, ince bir ünlüdür. Sadece İBİA ve MANA’da tespit edilen bu ses için İlker, şu açıklamaları yapar. “Örnekleri çoğunlukla öyle, böyle, şöyle kelimeleri gibi ilk ünlüleri yuvarlak olan kelimeler ve yönelme ve bulunma halinde çekimlenmiş adlardır. Ölçünlü /e/ ünlüsünün, dudakların hafif yuvarlaklaşarak dar bir çene aralığına geçişiyle oluşur. Ünlünün ilerleyici bir benzeşme sonucunda oluştuğu görülmektedir” (2017: 71).

2.5. /ı/-/i/, /u/-/ü/ Arası Ünlü İşareti: [ı̇]³⁸

Boğumlanma noktası /ı/-/i/ – /u/-/ü/ arasında olan, yarı yuvarlak, yarı düz, yarı ince, yarı kalın, dar bir ünlüdür. Boğumlanma özelliği bulanıklaşan bu ses sadece AOİA’da tespit edilmiştir.

2.6. /i/-/ö/, /ö/-/i/ Arası Ünlü İşareti: [i̇]³⁹

Boğumlanma noktası /i/-/ö/, /ö/-/i/ arasında olan, yarı yuvarlak, yarı düz, yarı geniş, yarı dar, ince bir ünlüdür. Ön, iç ve son seste /i/ ünlüsünün dudak ünsüzleri veya yuvarlak ünlülerin etkisiyle i > î değişimi sonucunda ortaya çıkan bu ses, sadece EİDA’da tespit edilmiştir.

2.7. /o/-/ö/, /u/-/ü/ Arası Ünlü İşareti: [ó, ó̇]⁴⁰

Boğumlanma noktası o/-/ö/, /u/-/ü/ arasında olan, yarı geniş, yarı dar, yarı ince, yarı kalın, yuvarlak bir ünlüdür. Boğumlanma niteliği bulanıklaşmış olan bu ses OİAS’ta [ó] ve AOİA’da [ó̇] işareti ile gösterilmiştir.

Sonuç

1999 yılı sonrasında yayımlanan 56 ağız çalışmasını tarayarak tespit ettiğimiz ünlüler ile TDKAATS’de yer alan ünlüleri karşılaştırarak hazırladığımız bu çalışmanın sonuçlarını şu şekilde sıralayabiliriz. Taranan ağız çalışmalarında /e/-/i/, /i/-/e/ arası kapalı e sesi, en fazla kullanıma (54) sahip olan ünlüdür. Bu ünlünün Türkçenin ilk yazılı metinlerinden itibaren kullanıldığı bilinen bir gerçektir. Ayrıca bu ünlü, Türkiye Türkçesi alfabesinde yer almamasına rağmen *gece*, *beş* ve zarf olan *en* kelimesi gibi bazı kelimelerde telaffuz edilmektedir. Dolayısıyla bu ünlünün ağızlarda sıklıkla kullanılması doğal bir durumdur. Taranan çalışmalarda kapalı e sesi dışında en çok kullanılan sesler /a/-/e/ arası (47), /o/-/ö/ arası (51), /ı/-/i/ arası (45) ve /u/-/ü/ (48) arası seslerdir. Bu bilgilerden hareketle, araştırmacıların yarı ince/yarı kalın sesleri tespit etmekte zorlanmadıkları söylenebilir.

³⁶ krş. Karimi 2009: 26.

³⁷ krş. Pehlivan 2019: 13; İlker 2017: 71.

³⁸ krş. Yıldırım 2006: 51.

³⁹ krş. Boz vd. 2017: XXXIV.

⁴⁰ krş. Gök 2018: 36; Yıldırım 2006: 49.

TDKAATS'de yer alan 13 temel ara ünlünün -açık ä ünlüsü dâhil- dışında, taranan çalışmalarda /a/-/e/ arası /a/'ya yakın ünlü, /ı/-/i/ arası /ı/'ya yakın ünlü, /o/-/ö/ arası /ö/'ye yakın ünlü, /u/-/ü/ arası /ü/'ye yakın ünlü, /a/-/ı/ arası /a/'ya yakın ünlü, /e/-/i/ arası /e/'ye yakın ünlü ve /i/'ye yakın ünlü, /ı/-/u/ arası /ı/'ya yakın ünlü ve /u/'ya yakın ünlü ile /i/-/ü/ arası /ü/'ye yakın ünlü olmak üzere 10 ara ünlü daha tespit edilmiştir. Bu ünlüler "Türk Dil Kurumu Ağız Araştırmaları Transkripsiyon Sisteminde Yer Alan Ünlü İşaretleriyle Benzer Özellikler Gösteren ve Ağız Çalışmalarında Kullanılan Ünlü İşaretleri" başlığı altında ele alınmıştır.

Taranan çalışmalarda TDKAATS'de hiç yer almayan /a/-/u/, /u/-/a/ arası ünlü, /e/-/ı/, /ı/-/e/ arası ünlü, /ı/-/i/, /u/-/ü/ arası ünlü, /o/-/ö/, /u/-/ü/ arası ünlü, /e/-/i/, /ö/ arası ünlü, /e/-/ü/, /ü/-/e/ arası ünlü ve /i/-/ö/, /ö/-/i/ arası ünlü olmak üzere 7 ara ünlü daha tespit edilmiştir. Bu ünlüler "Türk Dil Kurumu Ağız Araştırmaları Transkripsiyon Sisteminde Yer Almayan, Ancak Ağız Çalışmalarında Kullanılan Diğer Ünlü İşaretleri" başlığı altında ele alınmıştır.

Taranan çalışmalarda 30 farklı ünlü tespit edilmiştir. Bu ünlülerin 13'ü TDKAATS'de yer alırken 17'si bu sistem de yer almamaktadır. Ağızlarda tespit edilen ünlülerin bu denli çok olmasına rağmen sistemde sadece 13 ünlüyü karşılayan işaretin yer alması, araştırmacıları diğer ünlüler için başka işaretleri kullanmaya zorlamıştır. Transkripsiyon sisteminde yer alan 13 ünlü için toplamda 52 farklı işaret kullanılmıştır. Sistemde yer almayan 17 ünlü için ise toplamda 28 farklı işaret kullanılmıştır. [ə, ɶ, a^u, ú, ɛ, e^ü, ɯ, ʉ] işaretleri sadece sistemde yer almayan ünlüleri, diğer işaretler ise hem sistemde yer alan hem de sistemde yer almayan ünlüleri karşılamak amacıyla kullanılmıştır.

Özetle, taranan çalışmalarda tespit edilen 30 farklı ünlü için 60 farklı işaret kullanılmıştır. Dolayısıyla her bir ünlüye ortalama 2 işaret düşmektedir. Bu durum bile ağız çalışmalarında ünlüler için hangi işaretlerin kullanılacağı karmaşasını ortaya koymak için yeterlidir. Söz konusu karmaşayı gidermek amacıyla Türk dili araştırmalarında öncü kurum olarak görülen Türk Dil Kurumu gerekli çalışmaları yapmalı/yaptırmalıdır. Büyük oranda ölçünlüleşmiş olan Transkripsiyon sistemine yeni tespit edilen sesleri de ilave etmeli ve mevcut sistemi yeniden gözden geçirerek eksiksiz, kullanışlı, yeni bir sistem oluşturmalıdır. Bu sistem içerisinde her bir ses ayrıntılı olarak açıklanmalı, ayrıca mümkünse her bir sesin telaffuz edildiği, araştırmacıların kolaylıkla dinleyebileceği bir program geliştirilmelidir. Yapılacak olan bu çalışmalar üniversitelerin yetkili birimleri ile ortaklaşa yürütülmeli ve böylelikle TDKAATS'de kesin olarak bir ölçünlüleşmeye gidilmelidir.

KAYNAKÇA

Kısaltmaları Verilen Kaynaklar

- AA** KEMİK, F. (2019). *Alaçam (Samsun) Ağızı*. Ankara: Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- AHA** ERTEKİNOĞLU, S. (2015). *Ahlat Ağızı*. İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- AİA** AKÇA, H. (2009). *Anakara İli Ağızları*. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- AİYA** YAVUZ, S. (2013). *Adıyaman İli ve Yöresi Ağızları*. Ankara: Turkish Studies Publication Series XIII.

- AKİYA** ATMACA, E. (2017). *Antalya İli Korkuteli İlçesi ve Yöresi Ağızları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- AKSYA** DOĞAN, M. (2012). *Aksaray ve Yöresi Ağızı*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- AKYA** DURMAZ, R. (2018). *Antalya İli Örneğinde Karakoyunlu Yörük Ağızı*. Eskişehir: Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- AMA** BOZ, E. (2006). *Afyonkarahisar Merkez Ağızı*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- ANAYA** ERDEM NAS, G. (2014). *Anamur ve Yöresi Ağızı*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- ANYA** ERDEM, M. D. - R. BÖLÜK (2012). *Antalya ve Yöresi Ağızları*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- AOİA** YILDIRIM, F. (2006). *Adana ve Osmaniye İlleri Ağızları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ATA** DEMİRAY, E. (2011). *Ahıska Türkleri Ağızı*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- AYA** YAPICI A. İ. (2013). *Aydın ve Yöresi Ağızları*. Muğla: Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- AYBA** AYDIN, M. (2002). *Aybastı Ağızı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- BELA** SİS, N. (2010). *Hatay Belen Ağızı*. Malatya: Serhat Matbaacılık.
- BİA** MUTLU, H. K. (2008). *Balıkesir İli Ağızları*. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- BİAİ** ÖZDEN, M. (2009). *Bilecik İli Ağız İncelemesi*. Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- BİYA** ŞAHİN, H. vd. (2019). *Bursa İli Yerli Ağızı*. Bursa: Bursa Büyükşehir Kitaplığı.
- BKTA** GÜNEŞ B. (2013). *Borçalı (Gürcistan) Karapapak / Terekeme Ağızı*. Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- ÇA** UMAÇ, Z. Ş. (2011). *Çepni Ağızı*. Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- ÇİYA** AYDOĞDU, Ö. (2011). *Çankırı İli ve Yöresi Ağızları*. Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- DEYA** UYSAL, B. (2012). *Dinar ve Evciler Yöresi Ağızı*. İzmir: Birleşik Matbaacılık.
- EİA** KARİNİ, J. (2009). *Erdebil İli Ağızları*. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- EİDA** BOZ, E. - S. G. AKTAŞ (2017). *Eskişehir İli Dil Atlası*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- EİMA** DOĞRU, F. (2017). *Eskişehir İli Manav Ağızları*. Eskişehir: Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- EMYA** İLERİ, C. (2008). *Eskişehir İli Mihaliççik İlçesi ve Yöresi Ağızları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- GMA** SARITİKEN, H. (2017). *Gaziantep Merkez (Şahinbey-Şehitkâmil) Ağzı*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- HA** ÖZTÜRK, J. (2009). *Hatay Ağzı*. Adana: Karahan Kitabevi.
- İBİA** PEHLİVAN, G. (2019). *İzmir İli Bayındır İlçesi Ağzı*. Manisa: Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Doktora Tezi)
- İZA** ÇAKIR, A. (2018). *İzmir İli Ödemiş-Kiraz-Beydağ İlçesi Ağızları*. İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Doktora Tezi)
- KA** BAYRAKTAR, F. S. (2000). *Kayseri Merkez İlçe Ağzı*. Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- KIAA** KAVAKLIÇEŞME, H. (2010). *Kars ve Iğdır Azeri Ağızları*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- KIRYA** GÜNŞEN, A. (2000). *Kırşehir ve Yöresi Ağızları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KİİA** HAŞİMİ, A. (2016). *Kırıkkale İli Ağızları*. Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- KİA** UYSAL, İ. N. (2009). *Karaman İli Ağızları*. Denizli: Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- KYA** ACAR, E. (2012). *Kastamonu ve Yöresi Ağızları*. Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- MANA** İLKER, A. (2017). *Manisa Ağızları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- MYA** AKAR, A. (2013). *Muğla ve Yöresi Ağızları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- NMBA** ERDOĞAN, S. (2012). *Niğde Merkez Bor İlçesi Ağzı*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- OİAS** GÖK, M. (2018). *Osmaniye İli Ağızları ve Sözvarlığı*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- OİYA** DEMİR, N. (2001). *Ordu İli ve Yöresi Ağızları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- SA** GÖKDAĞ, B. A. (2006). *Salmas Ağzı*. Çorum: KaraM Yayınları.
- SAKA** ÖÇALAN, M. (2004). *Sakarya İli Ağızları*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- SİYA** DEMİR, N. - Ü. ŞEN (2006). *Sivas İli ve Yöresi Ağızları*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- SMA** ÖZÇELİK, S. - E. BOZ (2009). *Siverek Merkez Ağzı*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- SMSBA** ÖZTÜRK, E. (2009). *Silifke ve Muttaki Sarıkeçili ve Bahşiş Yörükleri Ağzı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- SYA** DEMİR, İ. (2012). *Sarıgöl ve Yöresi Ağızları*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- TAA** ERSÖZ, S. (2013). *Türkiye Ahıskalıları Ağzı*. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- TOYA** DEMİR, N. (2006b). *Tokat İli ve Yöresi Ağızları*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- TYA** DEMİR, N. (2006a). *Trabzon ve Yöresi Ağızları*. Ankara: Gazi Kitabevi.

- TAKA** BİRAY, N. (2009). *Türkiye'deki Afgan Kazakları Ağızı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- UA** DOĞAN, T. (2010). *Urmiye Ağızları*. Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- UIA** GÜLSEVİN, G. (2002). *Uşak İli Ağızları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- VA** TOSUN, T. (2019). *Vakfıkebir ve Yöresi Ağızları*. Giresun: Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- VGHA** GÖKÇÜR, E. (2012). *Van Gölü Havzası Ağızları*. Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- VKA** BULAK, Ş. (2015). *Van Küresin Ağızı*. Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Doktora Tezi).

DIĞER KAYNAKLAR

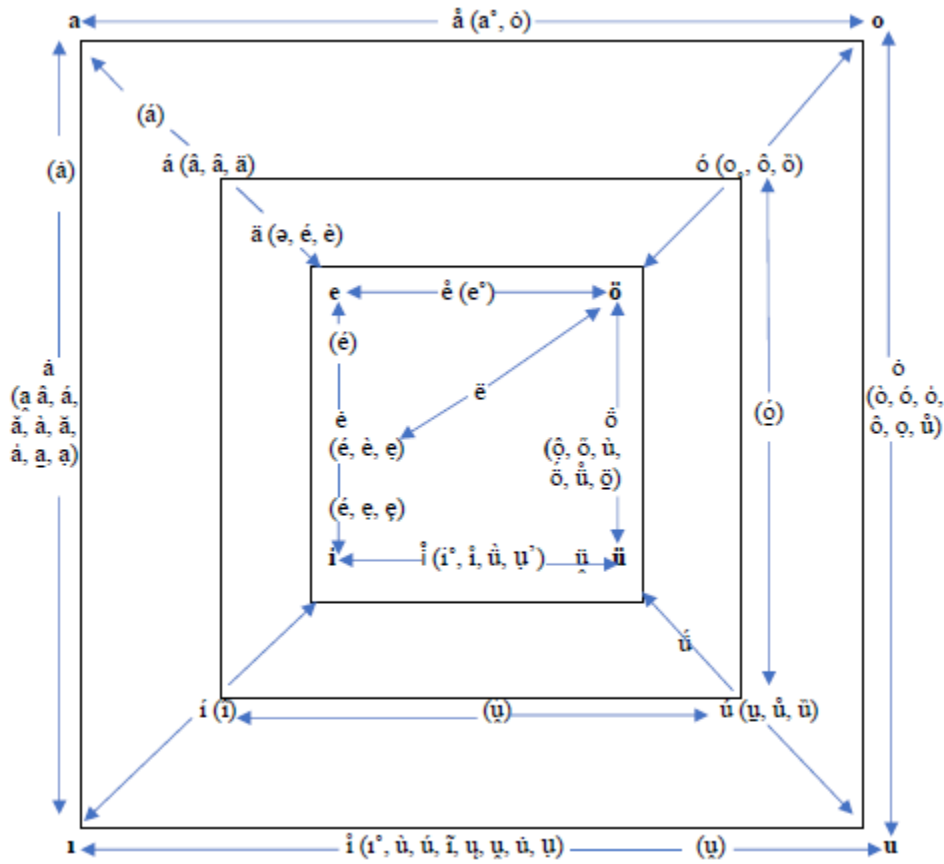
- AKAR, A. (2006). "Ağız Araştırmalarında Yöntem Sorunları". *Turkish Studies*. I/2: 37-52.
- DELİCE, H. İ. (1995). "Anadolu ve Rumeli Ağızı Metinlerinde Kullanılan Seslerin Transkripsiyonu Meselesi". *Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi*. I/1: 119-131.
- DEMİRAY, E. (2008). "Ağız Araştırmalarında Transkripsiyon İşaretlerinin Farklı Kullanılması Sorunu". *Turkish Studies*. III/6: 199-211.
- ERCİLASUN, A. B. (1999). "Ağız Araştırmalarında Kullanılacak Transkripsiyon İşaretleri". *Ağız Araştırmaları Bilgi Şöleni*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 43-49.
- GÜLSEVİN, G. (2004). "Türkiye'de Diyalektoloji Yayınlarında Yöntem Sorunu". İstanbul: *Workshop On Turkish Dialects Orient Instute*. 19-20 November.
- KORKMAZ, Z. (2011). "Ağız Araştırmalarındaki Çeviri Yazı Ayrılıklarının Bir Sisteme Bağlanması Gereği Üzerine". *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*. LIX/1: 45-50.
- KURTULMUŞ, F. (2014). *Türkiye Türkçesi Ağızlarında Ünlü Değişenleri*. Manisa: Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- ÖZÇELİK, S. (1997). *Urfa Merkez Ağızı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- SAĞIR, M. (1995a). "Anadolu Ağızlarında Ünlüler". *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*. XLIII: 377-390.
- SAĞIR, M. (1995b). "Anadolu Ağızlarında Ünsüzler". *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*. XLIII: 391-409.
- SAĞIR, M. (1999). "Anadolu Ağızlarında Ünlüler Ünsüzler". 3. *Uluslararası Türk Dil Kurultayı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 987-996.
- Ağız Araştırmaları Bilgi Şöleni* (1999). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Ek Tablo 1: TRANSKRİPSİYON İŞARETLERİNİN KARŞILADIKLARI SESLER VE KULLANIM SAYILARI

	/a/- /e/	/ı/- /i/	/o/- /ö/	/u/- /ü/	/a/- /ı/	/e/- /i/	/o/- /u/	/ö/- /ü/	/a/- /o/	/e/- /ö/	/ı/- /u/	/i/- /ü/
á	41				2							
ä	4											
â	1											
â	1				2							
í		44										
î		1										
ó			47				3					
ô			2				2					
o _o			1									
ö			1									
ú				43							2	
û				2			1					
u				1								
ü				1								
ù				1				1			1	
à					26							
ă					3							
à					4							
ạ					1							
ạ					1							
à					1							
ă					1							
ạ					1							
ê						46						
é						5						
è						2						
ẹ						1						
ò							26		2			
ò							3					
ó							2					
ọ							1					
ö								23				
ő								2				
ó								1				
ö								1				
ô								1				
ü								1				
â									42			
a ^o									1			
ê										34		
e ^o										2		
ě										1		
ı											29	3
u											1	

ı	1
ĩ	2
û	1
ı°	1
ĩ	26
ı'	1
û	1
ı°	2

Ek Şema: 1 1999-2019 YILI ARASI YAPILMIŞ AĞIZ ÇALIŞMALARINDA KULLANILAN ÜNLÜ İŞARETLERİ⁴¹



⁴¹ /a/-/u/, /u/-/a/ Arası Ünlü İşareti: [á], [û], [a], [ã], [a^u], /e/-/ı/, /ı/-/e/ Arası Ünlü İşareti: [é], /i/-/ö/, /ö/-/i/ Arası Ünlü İşareti: [ĩ] ve /e/-/ü/, /ü/-/e/ Arası Ünlü İşareti: [e^u] sistematik olarak uygun düşmediği için Ek Şema 1'e yerleştirilememiştir.